

СЛОВО МОЛОДИМ ВЧЕНИМ

Михайло Гринишин

аспірант Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
(Київ, Україна)ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-3035-3003>
mykhailogrynyshyn@gmail.com

УДК 341.4

РОЗКРИТТЯ ПРОБЛЕМАТИКИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВ ЗА ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ
АГРЕСІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ

Анотація. Метою статті є аналіз і узагальнення дисертаційних та індивідуальних монографічних праць українських учених 1991–2024 рр., присвячених міжнародно-правовій відповідальності держав за вчинення злочину агресії. На підставі здійсненого дослідження автор виокремив такі елементи цієї проблематики, представлені в українських комплексних дослідженнях, як: 1) теорія міжнародного злочину; 2) судовий механізм забезпечення міжнародно-правової відповідальності; 3) індивідуальна кримінальна відповідальність за міжнародні злочини; 4) сутність та особливості міжнародно-правової відповідальності держави; 5) відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння; 6) сутність та особливості злочину агресії; 7) міжнародно-правова відповідальність РФ за злочин агресії проти України.

Ці елементи мають різний ступінь дослідженості й частково можуть бути виокремлені лише разом із суміжними питаннями або навіть у контексті останніх. Крім того, можна помітити виразний розрив у часі між старими (1970–1980-ті роки) і новими дослідженнями. При цьому більшість з наявних досліджень написані 15–20 років тому і поступово втрачають нормативну та доктринальну актуальність з розвитком міжнародного права та його науки. І лише невелика їх кількість враховує реалії війни РФ проти України і сучасний розвиток міжнародного права. Автор доходить висновку про те, що проблематика міжнародно-правової відповідальності держав за вчинення злочину агресії заслуговує на те, щоб стати, на решті, в Україні також цілісною темою комплексного дисертаційного та/або монографічного дослідження.

Ключові слова: міжнародний злочин; міжнародно-протиправне діяння; міжнародно-правова відповідальність держави; міжнародне кримінальне судочинство; злочин агресії в міжнародному праві.

В умовах трагічної російської агресії проти України, яка триває вже понад десять років, і пошуків правових рішень для притягнення РФ, її вищого політичного і військового керівництва до відповідальності надзвичайно актуальним є цілісне дослідження міжнародно-правової відповідальності

держав за вчинення злочину агресії. До різних аспектів цієї проблематики в різний час зверталися українські вчені-юристи.

Слід зазначити, що школу дослідження міжнародно-правової відповідальності держав в Україні було розвинуто у 1970–1980-х роках В. Василенком. На матеріалах його докторської дисертації з цієї проблематики було видано три фундаментальні монографії: “Питання міжнародно-правової відповідальності у зв’язку з проблемою гарантій здійснення норм міжнародного права” (1970)¹, “Відповідальність держави за міжнародні правопорушення” (1976 р.)² та “Міжнародно-правові санкції” (1982 р.)³, а також монографію у співавторстві “Механізм захисту міжнародного правопорядку” (1986 р.)⁴.

Його ідеї та напрацювання було розвинуто, зокрема, у працях Ю. Манійчука “Обсяг, види і форми відповідальності держави за міжнародні правопорушення”⁵, “Наслідки міжнародного правопорушення”⁶, С. Раскалей “Об’єктивна відповідальність держав у міжнародному праві”⁷, Л. Кивануки “Міжнародне правопорушення як підстава відповідальності держави”⁸.

Але метою цієї статті є аналіз розвитку основних напрямів дослідження українськими вченими міжнародно-правової відповідальності держав за вчинення злочину агресії у 1991–2024 рр. Цей період існування України як незалежної держави поступово визначав зміну в порядку денному української науки міжнародного права – серед іншого від подвійних стандартів критики “буржуазної” теорії та практики й монізму матеріалістичної діалектики – до методологічного плюралізму та глобальних перспектив досліджень.

Зрозуміло, що жанр статті передбачає обмежений обсяг, тому я звернувся лише до дисертаційних та індивідуальних монографічних праць – як комплексних досліджень певних проблем, об’єднаних єдиним авторським задумом. Серед дисертацій розглянуті не лише ті, які було захищено за спеціальністю “міжнародне право”, а й інші з релевантною проблематикою, з юридичних і політичних наук. Зокрема, починаючи з 1991 р., в Україні було захищено понад тридцять дисертацій, у яких або розглянуто окремі аспекти міжнародно-правової відповідальності держав за вчинення агресії, або досліджено суміжні й дотичні питання.

¹ В Василенко, *Вопросы международно-правовой ответственности в связи с проблемой гарантий осуществления норм международного права* (Вища школа 1970).

² В Василенко, *Ответственность государства за международные правонарушения* (Вища школа 1976).

³ В Василенко, *Международно-правовые санкции* (Вища школа 1982).

⁴ В Василенко, В Давид, *Механизм охраны международного правопорядка* (Univerzita J. E. Purkyně 1986).

⁵ Ю Манійчук, ‘Объем, виды и формы ответственности государства за международные правонарушения’ (дисс канд юрид наук 1983).

⁶ Ю Манійчук, *Последствия международного правонарушения* (В Василенко общ ред, Вища школа 1987).

⁷ С Раскалей, *Объективная ответственность государств в международном праве* (В Василенко ред Наукова думка 1985).

⁸ Л Киванука, ‘Международное правонарушение как основание ответственности государства’ (авторед дисс канд юрид наук 1980).

Насамперед слід зазначити, що в Україні відсутні комплексні роботи, які б охоплювали питання міжнародно-правової відповідальності держав за вчинення злочину агресії. Натомість є низка дисертаційних та індивідуальних монографічних досліджень, що охоплюють окремі елементи цієї проблематики та дотичні й пов'язані з нею питання. Тому далі я розгляну стан опрацювання окремих її елементів – максимально широко і зі свідомим охопленням суміжних питань.

Українських праць, присвячених *теорії міжнародного злочину*, небагато, і лише одна з них узагальнює цю проблематику. Так, еволюцію поняття і теоретичну концепцію міжнародного злочину як індивідуального “діяння, що є “міжнародним” за походженням кримінально-правової заборони”, та підстав міжнародно-правової відповідальності індивіда було представлено у дисертації Н. Зелінської⁹.

Водночас є кілька праць, присвячених окремим видам міжнародних злочинів (злочин агресії розглядаємо окремо). У дослідженні В. Ярмакі розглядаються, зокрема, загальні питання щодо методів ведення війни, заборонених у міжнародному гуманітарному праві¹⁰. Дисертація А. Маєвської, присвячена злочинам проти людяності, також розглядає питання відмежування злочинів проти людяності від воєнних злочинів, відсутності імунитетів вищих посадових осіб держав, винних у злочинах проти людяності¹¹. У докторській дисертації В. Пилипенка аналізується становлення концепції воєнних злочинів у міжнародному праві. Автор чітко розмежовує воєнні злочини та злочин агресії, за всієї їхньої пов'язаності, але не приділяє окремої уваги їхній кореляції¹².

Кілька праць українських учених присвячено *судовому механізму забезпечення міжнародно-правової відповідальності*. Зокрема, кандидатську дисертацію В. Пилипенка присвячено правовим і організаційним засадам діяльності Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) згідно з Римським статутом 1998 р. Також автор, зокрема, розглядає підстави та умови поширення юрисдикції цього суду на злочин агресії¹³. У монографії О. Базова представлено організаційно-правові засади діяльності міжнародних кримінальних судів¹⁴.

⁹ Н. Зелінська, ‘Міжнародно-правова концепція міжнародного злочину’ (автореф дис д-ра юрид наук 2007) 12.

¹⁰ В. Ярмакі, ‘Міжнародне гуманітарне право, що застосовується в період збройних конфліктів, та імплементація його Україною’ (автореф дис канд юрид наук 2003).

¹¹ А. Маєвська, ‘Злочини проти людяності: міжнародно-правовий аспект’ (автореф дис канд юрид наук 2002).

¹² В. Пилипенко, ‘Воєнні злочини за Римським статутом Міжнародного Кримінального Суду: питання теорії та практики’ (дис д-ра юрид наук 2024).

¹³ В. Пилипенко, ‘Міжнародний Кримінальний Суд за Римським договором 1998 року’ (автореф дис канд юрид наук 2005).

¹⁴ О. Базов, *Міжнародно-правові засади організації та діяльності міжнародних кримінальних судів* (Алерта 2023).

У інших працях розглянуті питання щодо обсягу і особливостей здійснення юрисдикції цих судів. Зокрема, проблематика історичного становлення та сучасних підстав юрисдикції міжнародних кримінальних судів і трибуналів була досліджена у дисертації Н. Дрьоміної¹⁵, а дисертація Ю. Аносової присвячена проблемі юрисдикції міжнародних судових органів щодо злочину геноциду¹⁶.

Третю підгрупу становлять праці, присвячені насамперед процесуальним питанням діяльності міжнародних судових установ. У дисертації О. Касинюк основну увагу приділено особливостям процесуальних норм і провадження у міжнародних трибуналах *ad hoc* і МКС, але також розглянуто генезис і розвиток кримінальної юстиції, організаційні, юрисдикційні й процесуальні питання діяльності міжнародних судових установ; уточнено можливості поширення юрисдикції МКС на держави, які не є учасниками його Статуту, зроблено висновок про 'поступове надання пріоритету кримінального переслідування за найнебезпечніші міжнародні злочини органам національної юстиції'¹⁷. Питання визначення і забезпечення прав учасників міжнародних збройних конфліктів у процесі судового розгляду справ щодо них розглянуто в дисертації В. Гутника¹⁸.

Єдиною працею, яка безпосередньо розглядає проблему *індивідуальної кримінальної відповідальності за міжнародні злочини* згідно з міжнародним правом, є дисертація І. Колотухи, присвячена проблемі індивідуальної кримінальної відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права. Серед іншого, авторка досліджує питання імунітетів вищих посадових осіб держав (зроблено висновок про те, що органи міжнародного кримінального правосуддя поступово відмовляються від імунітетів високопосадових осіб), а також проблему розмежування кримінальної відповідальності фізичних осіб та міжнародно-правової відповідальності держави¹⁹.

Але до цієї групи можна віднести низку дотичних праць. Зокрема, у дисертації В. Миронової розглядається індивідуальна кримінальна відповідальність за порушення законів і звичаїв війни в українському праві, в тому числі в його співвідношенні з міжнародним правом²⁰. Подібний підхід використав і С. Мохончук, у роботі якого досліджено кримінально-правову охорону миру та безпеки людства згідно з українським кримінальним

¹⁵ Н Дрьоміна, 'Юрисдикція міжнародних кримінальних судів і трибуналів' (автореф дис канд юрид наук 2006).

¹⁶ Ю Аносова, 'Юрисдикція міжнародних судових органів щодо злочину геноциду' (дис канд юрид наук 2018).

¹⁷ О Касинюк, 'Кримінально-процесуальні питання діяльності міжнародних кримінальних судів' (автореф дис канд юрид наук 2005).

¹⁸ В Гутник, 'Кримінально-процесуальні гарантії учасників міжнародних збройних конфліктів' (міжнародно-правовий аспект) (автореф дис канд юрид наук 2010).

¹⁹ І Колотуха, 'Кримінальна відповідальність фізичних осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного права' (автореф дис канд юрид наук 2010).

²⁰ В Миронова, 'Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни' (автореф дис канд юрид наук 2008).

законодавством у його співвідношенні з міжнародним кримінальним правом – включно з визначенням і встановленням індивідуальної кримінальної відповідальності за агресію та публічні заклики до агресивної війни²¹. Л. Новікова розглянула кримінальну відповідальність за фінансування тероризму згідно із законодавством України, але в контексті актів міжнародного права²². І. Строкова дослідила питання кримінальної відповідальності за геноцид у праві України та окремих країн романо-германської правової сім'ї, але присвятила окрему увагу еволюції та сучасному стану регулювання відповідальності за геноцид у міжнародному праві²³.

Загальні питання щодо сутності та особливостей міжнародно-правової відповідальності держави були досліджені лише в одній дисертації, захищеній в Україні. У роботі С. Андрейченко було концептуалізовано питання відповідальності держави через атрибуцію державі поведінки державних і недержавних акторів на основі таких критеріїв, як 'статус суб'єкта діяння, яке суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням держави, та зв'язок суб'єкта діяння, що суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням держави, з цією державою', враховуючи функціональний (для державних акторів) або фактичний (для формально недержавних акторів) вплив держави на такого суб'єкта; а також визначено підстави та умови відповідальності держави за дії приватних акторів²⁴.

Для цілей атрибуції поведінки С. Андрейченко визначає недержавних акторів як

1) осіб та утворення, що не мають статусу державних, але виконують певні елементи державної влади, мають функціональний чи фактичний зв'язок з державою, та поведінка яких суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням держави; 2) осіб та утворення, що не мають статусу державних, діють за відсутності значущого для цілей атрибуції функціонального чи фактичного зв'язку з носіями державних функцій, та поведінка яких суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням держави (приватні актори)²⁵.

Також у зв'язку з цим авторка уточнила критерії визначення загального та ефективного контролю держави щодо недержавних суб'єктів, атрибуції держави поведінки повстанських та інших рухів²⁶. С. Андрейченко розглянула критерії розмежування абсолютної та об'єктивної міжнародно-правової відповідальності держави²⁷. Внеском у загальнотеоретичні засади

²¹ С. Мохончук, 'Кримінально-правова охорона миру та безпеки людства' (автореф. дис. д-ра юрид. наук 2014).

²² Л. Новікова, 'Кримінальна відповідальність за фінансування тероризму' (автореф. дис. канд. юрид. наук 2007).

²³ І. Строкова, 'Кримінальна відповідальність за геноцид (порівняльний аналіз)' (автореф. дис. канд. юрид. наук 2010).

²⁴ С. Андрейченко, 'Міжнародно-правова концепція атрибуції поведінки держави' (автореф. дис. доктора юрид. наук 2016) 6, 9, 17–25.

²⁵ Там само (н 24).

²⁶ Там само (н 24) 7, 9–10, 19–23.

²⁷ Там само (н 24) 9.

дослідження міжнародно-правової відповідальності держави стало дослідження С. Андрейченко питання вини як елементу міжнародно-протиправного діяння держави²⁸.

Існує також низка дотичних до цієї проблематики праць, де юридична відповідальність держави розглядається з позицій національного права. Зокрема, у дисертації О. Бакумова було концептуалізовано теоретичні аспекти юридичної відповідальності держави як політико-правової організації, але виключно у сфері національного права²⁹. Можна виокремити також кілька праць, присвячених відповідальності держави перед індивідами та юридичними особами в межах національної юрисдикції. Наприклад, В. Ольшанченко розглянув питання цивільно-правової відповідальності держави перед суб'єктами підприємницької діяльності³⁰.

В українських дослідженнях щодо *відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння* відобразилися два суттєво відмінні підходи до розуміння міжнародно-правової відповідальності держав. Прихильники першого (і доволі поширеного, якщо не домінуючого в доктрині міжнародного права) підходу, як уже згадана Н. Зелінська, стверджують, що держава не може бути суб'єктом міжнародного злочину (і міжнародної кримінальної відповідальності), а натомість лише порушення імперативних норм міжнародного права, що складається з поведінки індивідів³¹.

Натомість другий підхід – щодо кримінально-правової суб'єктності держави – ґрунтовно концептуалізований у монографії В. Антипенка “Теорія кримінальної відповідальності держави”. Автор засновує свій підхід на тому, що протиправна поведінка держави походить не із загальної волі народу, а з винного умислу представників влади, за якого індивідуальна воля зливається з державним апаратом³². Слід зазначити, що В. Антипенко створив власну школу в науці міжнародного права і частину аналізованих у цій статті дисертаційних досліджень було виконано під його науковим керівництвом чи за його наукового консультування.

Ю. Блажевич у своїй дисертації стверджує, що ‘єдиною фактичною підставою відповідальності держав є міжнародно-протиправне діяння’³³. Він представив аналіз проблеми відповідальності держав за протиправні діяння як інституту міжнародного права, визначаючи останній як

сукупність міжнародно-правових норм, що регулюють відносини між державою (або державами), яка вчинила міжнародно-протиправне діяння, і потерпілою від цього

²⁸ Там само (н 24) 13–17.

²⁹ О. Бакумов, ‘Інституціоналізація відповідальності держави: теоретичні та конституційно-правові аспекти’ (дис доктора юрид наук 2021) 19–146.

³⁰ В. Ольшанченко, ‘Цивільно-правова відповідальність держави Україна перед суб'єктами підприємницької діяльності’ (автореф дис канд юрид наук 2021).

³¹ Зелінська (н 9) 9, 12, 17.

³² В. Антипенко, *Теорія уголовної відповідальності держави* (Фенікс 2016).

³³ Ю. Блажевич, ‘Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння’ (автореф дис канд юрид наук 2006) 16.

го діяння державою (або державами) шляхом забезпечення виконання державою-порушницею зобов'язання ліквідувати негативні наслідки цього протиправного діяння у вигляді певних матеріальних або нематеріальних обмежень за допомогою системи міжнародно-правових примусових заходів для дотримання принципів та норм міжнародного права, охорони міжнародного правопорядку³⁴.

Міжнародно-протиправне діяння держави Ю. Блажевич визначає як:

протиправну поведінку суб'єкта міжнародного права у формі діяння або бездіяльності, яка посягає на дійсні законні права та інтереси інших суб'єктів міжнародного права, нормальне функціонування механізму міжнародно-правового регулювання, міжнародний правопорядок, і зумовлює шкідливі наслідки матеріального і (або) нематеріального характеру³⁵.

Він докладно розглядає міжнародно-протиправне діяння (яке охоплює міжнародні делікти і міжнародні злочини) – його поняття, склад, правові наслідки його вчинення, форми ліквідації цих наслідків³⁶.

Дисертацію К. Важної присвячено комплексному дослідженню міжнародно-правової кримінальної відповідальності держави, зокрема, місцю кримінальної відповідальності серед інших видів відповідальності держави, розмежуванню міжнародно-правової відповідальності держави, народу та індивідів, особливостям кримінальної відповідальності держави за окремі види міжнародних злочинів, встановленню такої відповідальності та її реалізації за допомогою міжнародного судочинства³⁷. Як зазначає вчена, 'вчинення міжнародних злочинів, виходячи з їх сутності, характеру, тяжкості й масштабів, є неможливим без участі – прямої або непрямої – держави або групи держав'. Формами кримінального покарання держав К. Важна називає 'дипломатичні, юридичні, економічні та інші санкції, які вживаються від імені всього міжнародного співтовариства держав у цілому' щодо 'осіб і органів держави, які причетні до злочину (у т. ч. правлячий клас)', включно з відшкодуванням завданих збитків, 'коригуванням або зміною суспільно-економічного ладу, усуненням певної державної політики, вилученням або ліквідацією певних державних механізмів та органів'³⁸.

Кілька захищених в Україні дисертацій присвячено міжнародно-правовій відповідальності держави за окремі види міжнародно-протиправних діянь або порушення зобов'язань згідно з міжнародним правом. Зокрема, у дисертації У. Коруц узагальнюються окремі елементи міжнародно-правової відповідальності держави за пропаганду війни, якщо ця пропаганда була частиною державної політики³⁹. А робота Аль-Захарна Саліма Мухаммеда

³⁴ Там само (н 33) 5–6.

³⁵ Там само (н 33) 6–7, 10–13.

³⁶ Там само (н 33).

³⁷ К. Важна, 'Концепція кримінальної відповідальності держави' (дис канд юрид наук 2012).

³⁸ Важна (н 37).

³⁹ У Коруц, 'Заборона пропаганди війни у сучасному міжнародному праві' (дис д-ра юрид наук 2023) 202 та ін.

Сааді, попри те, що її присвячено міжнародній індивідуальній кримінальній відповідальності за злочин геноциду, містить розділ щодо взаємозв'язку цієї відповідальності та відповідальності держав за цей злочин, форм останньої, зобов'язань винної у злочині держави щодо жертв геноциду⁴⁰.

У дисертації Л. Гусейнова було розглянуто, зокрема, 'порушення міжнародного зобов'язання в галузі прав людини як підставу міжнародної відповідальності держави-делінквента', 'умови виникнення міжнародної відповідальності держави в зв'язку з діями приватних осіб, що призвели до порушення основних прав і свобод індивіда', 'специфіку відповідальності держав у рамках міжнародних угод про права людини'⁴¹. Суттєва відмінність міжнародної відповідальності в галузі прав людини від відповідальності держави за міжнародні злочини відображена, зокрема, в такому висновку дисертанта:

відповідальність держави в галузі прав людини не настає доти, поки не вичерпані усі внутрішні засоби правового захисту; правопорушення "переступає" межі внутрішнього права і стає міжнародним (міжнародно-протиправним діянням), коли національно-правові ресурси держави остаточно використані, тобто держава не змогла забезпечити той результат, досягнення якого є об'єктом і метою взятого нею міжнародного зобов'язання⁴².

Низку захищених в Україні дисертацій було присвячено формам реалізації міжнародно-правової відповідальності держав. Майже всі вони розглядають питання міжнародних санкцій проти держав. При цьому частина авторів вважає, що санкції можуть розглядатися як форма міжнародно-правової відповідальності, інші ж вважають їх лише превентивними заходами. Зокрема, вже згаданий Ю. Блажевич у своїй роботі окрему увагу приділяє примусовим заходам (санкціям і контрзаходам) як засобу реалізації міжнародно-правової відповідальності – формуванню їх як явища, питанню правомірності та сучасним тенденціям їх застосування⁴³. У дисертації Ю. Малишевої розглянуто, зокрема, співвідношення всеохопних і цілеспрямованих міжнародних санкцій як елементів реалізації відповідальності держави та осіб, які здійснюють державну політику. Щоправда, в роботі аналізуються лише санкції, які запроваджує Рада Безпеки ООН⁴⁴. Робота Мувафака З. Тамера була присвячена особливостям застосування міжнародних санкцій проти Іраку, накладеним у 1990–2013 рр. Радою Безпеки ООН у відповідь на агресію проти Кувейту, але робота містить також загальний аналіз інституту

⁴⁰ Аль-Захарна Салім Мухаммед Сааді, 'Міжнародна кримінальна відповідальність індивідів за злочин геноциду' (автореф дис канд юрид наук 2001).

⁴¹ Л Гусейнов, 'Відповідальність держав за порушення міжнародних зобов'язань у галузі прав людини' (автореф дис д-ра юрид наук 2000) 4.

⁴² Гусейнов (н 41) 5.

⁴³ Блажевич (н 33) 13–15.

⁴⁴ Ю Малишева, 'Цілеспрямовані санкції та їх застосування Радою Безпеки ООН' (автореф дис канд юрид наук 2016).

санкцій у сучасному міжнародному праві⁴⁵. Дисертацію В. Пахілья присвячено політологічному аналізу досвіду застосування санкцій головними органами ООН, але робота містить також розділ, де аналізуються правові засади застосування санкцій ООН. На думку автора, зважаючи на те, що питання реституцій та репарацій не охоплюються санкціями, останні не можна розглядати як форму відповідальності держави⁴⁶.

Також відзначимо дисертацію М. Камишанського, присвячену компенсації як формі реалізації відповідальності держави за міжнародно-протиправні діяння та шкоду, заподіяну правомірною діяльністю⁴⁷.

Низку праць українських учених присвячено дослідженню *сутності та особливостей агресії*. Важливе значення для нашої проблематики має дисертація А. Майснера як єдина комплексна українська робота, присвячена аналізу проблеми агресії в сучасній доктрині міжнародного права. Ця праця на основі узагальнення сучасних досліджень представляє широке розуміння злочину агресії, що охоплює його військові та різноманітні невійськові форми (включно з економічною й інформаційно-комунікативною та ін.), розглядає кореляцію агресії та тероризму, практику приховування агресії за гуманітарною інтервенцією, “відповідальністю за захист”, індивідуальною та колективною самообороною та ін., пропонує ідею криміналізації відповідальності держави за вчинення агресії (щоправда, цю ідею в роботі не виокремлено структурно, її представлено коротко і в загальних рисах)⁴⁸.

Також слід згадати дисертаційне дослідження Х. Максим, присвячене філософсько-правовому аналізу категорії “агресія”. Щоправда, остання у роботі розглядається насамперед у контексті соціально-культурного середовища, як етико-моральне явище. Тут містяться і рефлексії в контексті осмислення міжнародних відносин і агресивної війни, але вони в роботі комплексно не представлені⁴⁹.

У кількох українських дисертаційних дослідженнях розглядається правовий вимір територіальних проблем, які породжуються агресією. Зокрема, у дисертації В. Кононенка, присвяченій вирішенню територіальних спорів Міжнародним судом ООН, приділено увагу умовам виникнення цих міжнародних спорів – правонаступництву, агресії, анексії, а також загальним питанням еволюції статусу територій у міжнародному праві⁵⁰. Дисертацію

⁴⁵ Мувафак Зіяд Тамер, ‘Особливості застосування міжнародно-правових санкцій щодо Іраку’ (автореф дис канд юрид наук 2009).

⁴⁶ В Пахіль, ‘Проблема санкцій в діяльності ООН’ (автореф дис канд політ наук 2000).

⁴⁷ М Камишанський, ‘Міжнародно-правове регулювання використання компенсації як форми відшкодування шкоди держав і міжнародних міжурядових організацій за міжнародно-протиправні діяння’ (автореф дис канд юрид наук 2017).

⁴⁸ А Майснер, ‘Міжнародний злочин “агресія” в сучасній доктрині міжнародного права’ (автореф дис канд юрид наук 2018).

⁴⁹ Х Максим, ‘Філософсько-правова природа категорії “агресія”’ (автореф дис д-ра філософії (право) 2023).

⁵⁰ В Кононенко, *Вирішення територіальних спорів Міжнародним Судом ООН: теорія і практика* (Фенікс 2018) 137–193. Це дисертація у формі монографії.

Т. Цимбрівського присвячено еволюції та сучасному змісту принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів у міжнародному праві. Автор, серед іншого, розглядає таку форму порушення цих принципів і неправомірного відчуження територій, як анексія⁵¹. Питання значення різних аспектів ефективного контролю держави щодо території для визначення її належності у практиці Міжнародного суду ООН та рішеннях міжнародних судових органів ad hoc було розглянуто у дисертації Р. Алямкіна⁵².

Зрештою, слід виокремити праці, в яких розглянуто правові аспекти протидії російській агресії. Монографія О. Задорожнього стала першим індивідуальним монографічним дослідженням, у якому було комплексно представлено оцінку агресії РФ проти України крізь призму порушення основних принципів міжнародного права. Також автор, здійснюючи юридичну кваліфікацію дій РФ, представив критичний аналіз понять “агресія” та “агресивна війна”⁵³. Також слід згадати інші монографії цього вченого і лідера важливої української школи міжнародного права, присвячені міжнародно-правовим аспектам російської анексії Криму (включно з проблематикою міжнародно-правової відповідальності РФ та її вищого політичного і військового керівництва)⁵⁴ та питанню агресії в сучасній російській доктрині міжнародного права⁵⁵. У монографії О. Кресіна докладно розглянуто, серед іншого, питання формування кваліфікації російської агресії та пов’язаних з нею злочинів у актах Генеральної Асамблеї ООН⁵⁶. Також у дисертації Б. Устименка, присвяченій політичним механізмам протидії агресії РФ на морі, приділено увагу визначенню агресії в міжнародному праві⁵⁷.

Зрештою, *питанню міжнародно-правової відповідальності РФ за злочин агресії проти України* не присвячена жодна дисертаційна чи індивідуальна монографічна робота. Але слід відзначити дисертацію К. Важної, яка присвятила окремий підрозділ ознакам і підставам міжнародно-правової відповідальності держави за злочин агресії⁵⁸. Також, як дотичну, слід згадати роботу Х. Олійник, в якій розглянуто індивідуальну кримінальну відповідальність згідно з українським законодавством за пропаганду, пла-

⁵¹ Т. Цимбрівський, ‘Дотримання принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів у міжнародному праві’ (автореф дис канд юрид наук 2008).

⁵² Р. Алямкін, ‘Мирне вирішення міжнародних територіальних спорів: практика міжнародних судових органів’ (автореф дис канд юрид наук 2011) 10, 14.

⁵³ О. Задорожній, *Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права* (К.І.С. 2015).

⁵⁴ О. Задорожній, *Анексія Криму – міжнародний злочин* (К.І.С. 2015).

⁵⁵ А. Задорожній, *Оправдать любой ценой. Агрессивная война Российской Федерации против Украины и трансформация российского видения международного права* (К.І.С. 2016); А. Задорожній, *Российская доктрина международного права после аннексии Крыма* (К.І.С. 2015); О. Zadorozhnyi, *Russian doctrine of international law after the annexation of Crimea* (KIS 2015).

⁵⁶ О. Кресін, *Резолюції Генеральної Асамблеї ООН: характер і значення у контексті війни РФ проти України* (Норма права 2024).

⁵⁷ Б. Устименко, ‘Політико-правові механізми протидії російській агресії на морі’ (дис д-ра філософії (політологія) 2023).

⁵⁸ Важна (н 37) 120–132.

нування, підготовку, розв'язання та ведення агресивної війни, але автор звертається й до міжнародно-правових актів у цій сфері⁵⁹.

Висновки. Отже, питання міжнародно-правової відповідальності держав за вчинення злочину агресії, попри його безумовну наукову й практичну актуальність, в Україні досі залишається фрагментарною проблематикою і ще не стало темою комплексного дисертаційного чи монографічного дослідження. Водночас слід зазначити, що Україна має славу традицію вивчення окремих елементів цієї проблематики, що реалізується як у межах цілих наукових шкіл, так і окремими дослідниками.

На підставі авторської реконструкції, концептуалізації, категоризації та класифікації можу виокремити такі елементи цієї проблематики, представлені в українських дисертаційних та індивідуальних монографічних працях: 1) теорія міжнародного злочину; 2) судовий механізм забезпечення міжнародно-правової відповідальності; 3) індивідуальна кримінальна відповідальність за міжнародні злочини; 4) сутність та особливості міжнародно-правової відповідальності держави; 5) відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння; 6) сутність та особливості злочину агресії; 7) міжнародно-правова відповідальність РФ за злочин агресії проти України.

Ці елементи проблематики міжнародно-правової відповідальності держав за вчинення злочину агресії мають різний ступінь дослідженості в українській науці й частково можуть бути виокремлені лише разом із суміжними питаннями або навіть у контексті останніх. Крім того, можна помітити виразний розрив у часі між дослідженнями 1970–1980-х років, і новими дисертаціями та індивідуальними монографіями з цієї проблематики, які почали з'являтися лише у 2000-х роках.

При цьому більшість наявних досліджень написано 15–20 років тому. Зберігаючи історичне та теоретичне значення, вони поступово втрачають нормативну та доктринальну актуальність з розвитком міжнародного права та його науки. Менше десятка з усіх розглянутих праць тією чи іншою мірою враховують реалії війни РФ проти України, починаючи з 2014 р., лише кілька – пов'язані з цими реаліями рішення міжнародних судів і міжнародних організацій, що суттєво впливають на розвиток і розуміння міжнародного права.

Отже, на мою думку, проблематика міжнародно-правової відповідальності держав за вчинення злочину агресії заслуговує на те, щоби стати, нарешті, в Україні також цілісною темою комплексного дисертаційного та/або монографічного дослідження. Останнє може сприяти одній з найважливіших цілей нашої держави та науки – притягненню РФ та її вищого політичного і військового керівництва до міжнародно-правової відповідальності за здійснення агресії проти України.

⁵⁹ Х Олійник, 'Кримінальна відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язання та ведення агресивної війни' (дис д-ра філософії 2022) 42–60.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Zadorozhnyi O, *Russian doctrine of international law after the annexation of Crimea* (KIS 2015).
2. Antipenko V, *Teorija ugolovnoj otvetstvennosti gosudarstva* (Feniks 2016).
3. Bazov O, *Mizhnarodno-pravovi zasady orhanizatsii ta diialnosti mizhnarodnykh kryminalnykh sudiv* (Alerta 2023).
4. Kononenko V, *Vyrishennia terytorialnykh sporiv Mizhnarodnym Sudom OON: teoriia i praktyka* (Feniks 2018).
5. Kresin O, *Rezoliutsii Heneralnoi Asamblei OON: kharakter i znachennia u konteksti viiny RF proty Ukrainy* (Norma prava 2024).
6. Manijchuk Ju, *Posledstvija mezhdunarodnogo pravonarusheniya* (Vishha shkola 1987).
7. Raskalej S, *Ob'ektivnaja otvetstvennost' gosudarstv v mezhdunarodnom prave* (V Vasilenko red Naukova dumka 1985).
8. Vasilenko V, *Mezhdunarodno-pravovye sankcii* (Vishha shkola 1982).
9. Vasilenko V, *Otvetstvennost' gosudarstva za mezhdunarodnye pravonarusheniya* (Vishha shkola 1976).
10. Vasilenko V, V David, *Mehanizm ohrany mezhdunarodnogo pravoporjadka* (Univerzita J. E. Purkyne 1986).
11. Vasilenko V, *Voprosy mezhdunarodno-pravovoj otvetstvennosti v svyazi s problemoj garantij osushhestvleniya norm mezhdunarodnogo prava* (Vishha shkola 1970).
12. Zadorozhnyi O, *Aneksiia Krymu – mizhnarodnyi zlochyn* (K.I.S. 2015).
13. Zadorozhnyi O, *Porushennia ahresyvnoiu viinoiu Rossijskoi Federatsii proty Ukrainy osnovnykh pryntsypiv mizhnarodnogo prava* (K.I.S. 2015).
14. Zadorozhnyi A, *Opravdat' ljuboj cenoi. Agressivnaja vojna Rossijskoj Federacii protiv Ukrainy i transformacija rossijskogo videnija mezhdunarodnogo prava* (K.I.S. 2016).
15. Zadorozhnyi A, *Rossijskaja doktrina mezhdunarodnogo prava posle aneksii Kryma* (K.I.S. 2015).

Theses

16. Aliamkin R, 'Myrne vyrishennia mizhnarodnykh terytorialnykh sporiv: praktyka mizhnarodnykh sudovykh orhaniv' (avtoref dys kand yuryd nauk 2011).
17. Al-Zakharna Salim Mukhammed Saadi, 'Mizhnarodna kryminalna vidpovidalnist indyvidiv za zlochyn henotsydu' (avtoref dys kand yuryd nauk 2001).
18. Andrichenko S, 'Mizhnarodno-pravova kontseptsiiia atrybutsii povedinky derzhavi' (avtoref dys doktora yuryd nauk 2016).
19. Anosova Yu, 'Iurysdyktsiia mizhnarodnykh sudovykh orhaniv shchodo zlochyntu henotsydu' (dys kand yuryd nauk 2018).
20. Bakumov O, 'Instytutsionalizatsiia vidpovidalnosti derzhavy: teoretychni ta konstytutsiino-pravovi aspekty' (dys doktora yuryd nauk 2021).
21. Blazhevych Yu, 'Vidpovidalnist derzhav za mizhnarodno-protyppravni diiannia' (avtoref dys kand yuryd nauk 2006).
22. Dromina N, 'Iurysdyktsiia mizhnarodnykh kryminalnykh sudiv i trybunaliv' (avtoref dys kand yuryd nauk 2006).
23. Huseinov L, 'Vidpovidalnist derzhav za porushennia mizhnarodnykh zobov'iazan u haluzi prav liudyny' (avtoref dys d-ra yuryd nauk 2000) 4.
24. Hutnyk V, 'Kryminalno-protsesualni harantii uchasyntiv mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv' (mizhnarodno-pravovy aspekt)' (avtoref dys kand yuryd nauk 2010).
25. Kamyshanskyi M, 'Mizhnarodno-pravove rehuliuвання vykorystannia kompensatsii yak formy vidshkoduvannia shkody derzhav i mizhnarodnykh mizhuriadovykh orhanizatsii za mizhnarodno-protyppravni diiannia' (avtoref dys kand yuryd nauk 2017).

26. Kasyniuk O, 'Kryminalno-protsesualni pytannia diialnosti mizhnarodnykh kryminalnykh sudiv' (avtoref dys kand yuryd nauk 2005).
27. Kivanuka L, 'Mezhdunarodnoe pravonarushenie kak osnovanie otvetstvennosti gosudarstva' (avtoref diss kand jurid nauk 1980).
28. Kolotukha I. 'Kryminalna vidpovidalnist fizychnykh osib za porushennia norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava' (avtoref dys kand yuryd nauk 2010).
29. Koruts U, 'Zaborona propahandy viiny u suchasnomu mizhnarodnomu pravi' (dys d-ra yuryd nauk 2023).
30. Maievska A, 'Zlochyny proty liudianosti: mizhnarodno-pravovyi aspekt' (avtoref dys kand yuryd nauk 2002).
31. Maisner A, 'Mizhnarodnyi zlochin "ahresii" v suchasni doktryni mizhnarodnoho prava' (avtoref dys kand yuryd nauk 2018).
32. Maksym Kh, 'Filosofsko-pravova pryroda katehorii "ahresii"' (avtoref dys d-ra filosofii (pravo) 2023).
33. Malysheva Yu, 'Tsilespriamovani sanktsii ta yikh zastosuvannia Radoiu Bezpeky OON' (avtoref dys kand yuryd nauk 2016).
34. Manijchuk Ju, 'Ob'em, vidy i formy otvetstvennosti gosudarstva za mezhdunarodne pravonarusheniia' (diss kand jurid nauk 1983).
35. Mokhonchuk S, 'Kryminalno-pravova okhorona myru ta bezpeky liudstva' (avtoref dys d-ra yuryd nauk 2014).
36. Muvafak Ziiad Tamer, 'Osoblyvosti zastosuvannia mizhnarodno-pravovykh sanktsii shchodo Iraku' (avtoref dys kand yuryd nauk 2009).
37. Myronova V, 'Kryminalna vidpovidalnist za porushennia zakoniv ta zvychaiv viiny' (avtoref dys kand yuryd nauk 2008).
38. Novikova L, 'Kryminalna vidpovidalnist za finansuvannia teroryzmu' (avtoref dys kand yuryd nauk 2007).
39. Oliinyk Kh, 'Kryminalna vidpovidalnist za propahandu, planuvannia, pidhotovku, rozv'iazannia ta vedennia ahresyvnoi viiny' (dys d-ra filosofii 2022).
40. Olshanchenko V, 'Tsyvilno-pravova vidpovidalnist derzhavy Ukraina pered sub'iektamy pidpriemnytskoi diialnosti' (avtoref dys kand yuryd nauk 2021).
41. Pakhil V, 'Problema sanktsii v diialnosti OON' (avtoref dys kand polit nauk 2000).
42. Pylypenko V, 'Mizhnarodnyi Kryminalnyi Sud za Rymskym dohovorem 1998 roku' (avtoref dys kand yuryd nauk 2005).
43. Pylypenko V, 'Voieni zlochyny za Rymskym statutom Mizhnarodnoho Kryminalnoho Sudu: pytannia teorii ta praktyky' (dys d-ra yuryd nauk 2024).
44. Strokova I, 'Kryminalna vidpovidalnist za henotsyd (porivnialnyi analiz)' (avtoref dys kand yuryd nauk 2010).
45. Tsymbrivskiy T, 'Dotrymannia pryntsyypiv terytorialnoi tsilisnosti ta neporushnosti kordoniv u mizhnarodnomu pravi' (avtoref dys kand yuryd nauk 2008).
46. Ustymenko B, 'Polityko-pravovi mekhanizmy protydii rosiiskii ahresii na mori' (dys d-ra filosofii (politohiia) 2023).
47. Vazhna K, 'Kontseptsii kryminalnoi vidpovidalnosti derzhavy' (dys kand yuryd nauk 2012).
48. Yarmaki V, 'Mizhnarodne humanitarne pravo, shcho zastosovuietsia v period zbroinykh konfliktiv, ta implementatsiia yoho Ukrainoiu' (avtoref dys kand yuryd nauk 2003).
49. Zelinska N, 'Mizhnarodno-pravova kontseptsii mizhnarodnoho zlochynu' (avtoref dys d-ra yuryd nauk 2007).

Mykhailo Hrynyshyn

THE DEVELOPMENT OF RESEARCH OF INTERNATIONAL
LEGAL RESPONSIBILITY OF STATES FOR THE CRIME OF AGGRESSION
IN UKRAINIAN LEGAL STUDIES

ABSTRACT. The purpose of the article is to analyze and summarize the dissertations and individual monographs of Ukrainian scholars of 1991–2024 on the international legal responsibility of States for the crime of aggression. Based on the study, the author identifies the following elements of this issue presented in Ukrainian complex studies 1) theory of international crime; 2) judicial mechanism of international legal responsibility; 3) individual criminal responsibility for international crimes; 4) essence and peculiarities of international legal responsibility of the state; 5) responsibility of states for internationally wrongful acts; 6) essence and peculiarities of the crime of aggression; 7) international legal responsibility of the Russian Federation for the crime of aggression against Ukraine.

These elements have varying degrees of exploration and can be partially distinguished only together with related issues or even in the context of the latter. In addition, there is a clear time gap between Soviet and newer studies. Most of the available studies were written 15-20 years ago and are gradually losing their normative and doctrinal relevance with the development of international law and its science. And only a small number of them take into account the realities of the Russian Federation's war against Ukraine and the current development of international law. The author concludes that the issues of international legal responsibility of States for the crime of aggression deserve to become a comprehensive topic of a complex dissertational and/or monographic study in Ukraine.

KEYWORDS: international crime; internationally wrongful act; international legal responsibility of the State; international criminal justice; crime of aggression in international law.